

بسم الله الرحمن الرحيم

موسسه آموزش عالی غیرانتفاعی پارسا بابلسر

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته الهیات و معارف اسلامی

گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی فقهی و حقوقی دیه و مسائل مرتبط با آن

استاد راهنما:

دکتر سید مجتبی حسین نژاد

نگارش:

رقیه رضانی موزیرجی

بهار ۱۳۹۷

تقدیم به:

پیشگاه مقدس منجی عالم بشریت، مهدی موعود.
تقدیم به پدر و مادر مهربان و همسر و همراه
زندگیم که یار و مددکار و مشوق اصلی ام بود
و با صبر و تحمل سختی‌ها، موجب آرامش من
شده و امکان ادامه‌ی تحصیل مرا فراهم نمود.

سپاسگزاری:

« من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق »
حمد و سپاس خداوندی را سزااست که همه
پویندگان از مدح و ثنای او عاجزند و شمارندگان
نتوانند نعمت های او را بشمارند.
با سپاس فراوان از جناب آقای دکتر سید مجتبی
حسین نژاد استاد راهنما و مشاور فرزانه و
فرهیخته که زحمات فراوانی در تدوین این پایان
نامه متحمل شدند.

فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه
چکیده.....	۱
مقدمه.....	۲
کلیات	
اهداف پژوهش.....	۲
پیشینه تحقیق.....	۲
خلاصه مراحل پژوهش.....	۳
سئوال پژوهش.....	۳
فرضیات پژوهش.....	۳
بیان مسئله.....	۴

فصل اول: ماهیت و پیشینه تاریخی و اجتماعی دیه و قواعد عمومی خسارات

۱-۱- تعریف دیه.....	۸
۱-۱-۱- تعریف دیه از نظر لغوی.....	۸
۱-۲-۱- تعریف دیه از نظر اصطلاحی.....	۸
۲-۱- تاریخچه دیه.....	۸
۱-۲-۱- مراحل تکوینی دیه.....	۹
۲-۲-۱- مرحله اختیاری دیه.....	۹

- ۳-۲-۱- مرحله اجباری دیه..... ۹
- ۳-۱- نمودهای دیه در میان اعراب پیش از اسلام..... ۱۱
- ۱-۳-۱- نظام دیات در اسلام..... ۱۱
- ۲-۳-۱- مبانی دیه (از نظر قرآن و احادیث و روایات)..... ۱۱
- ۳-۳-۱- ماهیت دیه (مبانی نظری موافقان و مخالفان)..... ۱۳

فصل دوم: تفاوت دیه زن و مرد از منظر اسلام و فقه امامیه

- طرح مسئله..... ۲۲
- ۱-۲- دیه و مقدار آن در مورد زن و مرد..... ۲۲
- ۱-۱-۲- دلیل نصف بودن دیه زن نسبت به مرد..... ۲۳
- ۲-۲- ابعاد وجودی انسان..... ۲۴
- ۱-۲-۲- بعد انسانی و الهی..... ۲۴
- ۲-۲-۲- بعد علمی انسان..... ۲۵
- ۳-۲-۲- بعد اقتصادی انسان..... ۲۵
- ۳-۲- توجیحات عقلی و منطقی تفاوت دیه زن و مرد..... ۲۷
- الف - دلایل و توجیحات عقلی قائلین به تساوی دیه..... ۲۷
- ۱-۳-۲- برابری انسان ها با یکدیگر..... ۲۷
- ۲-۳-۲- عدالت خداوند متعال..... ۲۸
- ب - دلایل و توجیحات قائلین به تفاوت دیه زن و مرد..... ۲۸
- ۳-۳-۲- پائین بودن ارزش وجودی و نقصان زن..... ۲۸

- ۲۹ ۴-۳-۲ جایگاه و نقش اقتصادی زن نسبت به مرد
- ۳۱ ۴-۲ مبانی فقهی و حقوقی حکم نصف بودن دیه زن نسبت به مرد
- ۳۱ ۱-۴-۲ مبانی حقوقی
- ۳۲ ۲-۴-۲ مبانی فقهی

فصل سوم: مبانی محاسبه دیه در اسلام

- ۳۴ ۱-۳ اقوال و نظریه ها در رابطه با مقدار دیه
- ۳۴ ۱-۱-۳ تخییر بین شش گزینه (شتر، گاو، گوسفند، دینار، درهم، حله)
- ۳۵ ۲-۱-۳ وجوب تعیین هرکدام از اقلام دیه بر طائفه ای از مردم
- ۳۶ ۳-۱-۳ تخییر بین چند قسم از اقسام شش گانه دیه
- ۳۷ ۲-۳ اصل بودن هر کدام از اقسام شش گانه در محاسبه دیه
- ۳۷ ۱-۲-۳ اصل بودن صد شتر در دیه و موضوعیت نداشتن هیچ یک از اقسام دیگر در آن
- ۳۷ ۲-۲-۳ اصل بودن دینار در دیه
- ۳۸ ۳-۲-۳ اصل بودن صد شتر در دیه و لحاظ ارزش آن در باقی اقسام دیه
- ۳۸ ۳-۳ اقوال و فتاوی علمای شیعه
- ۳۹ ۴-۳ اقوال و فتاوی علمای اهل تسنن
- ۳۹ ۵-۳ نقد و بررسی نظریات علمای شیعه
- ۳۹ ۱-۵-۳ نقد و بررسی نظریه مرحوم محقق خوینی (ره)
- ۴۰ ۲-۵-۳ نقد و بررسی نظریه شیخ طوسی (ره)
- ۴۱ ۳-۵-۳ نقد و بررسی نظریه مرحوم قاضی (ره)

- ۴۲ ۳-۵-۴- نقد و بررسی محقق عالیقدر سید محمود هاشمی
- ۴۵ ۳-۵-۵- مناقشه ای در این گفتار
- ۴۶ ۳-۶- روایات وارده در مورد محاسبه دیه
- ۴۹ ۳-۷- تعیین نرخ دیه از سوی قوه قضائیه

فصل چهارم: دیه اعضای زوج و فرد بدن

- ۵۱ ۴-۱- قاعده دیه اعضاء بدن
- ۵۱ ۴-۱-۱- نظرات فقهای امامیه در مورد دیه اعضاء بدن
- ۵۲ ۴-۲- مستندات قاعده
- ۵۲ ۴-۲-۱- صحیح هاشم بن سالم
- ۵۴ ۴-۳- شمول و عدم شمول قاعده نسبت به منافع
- ۵۵ ۴-۳-۱- دلیل موافقین
- ۵۵ ۴-۳-۲- دلیل مخالفین
- ۵۶ ۴-۴- شمول و عدم شمول قاعده نسبت به اعضاء داخلی
- ۵۶ ۴-۴-۱- دیدگاه امامیه نسبت به اعضای داخلی
- ۵۷ ۴-۴-۲- نظر موافقین و دلیل ایشان
- ۵۷ ۴-۴-۳- نظر مخالفین و دلیل ایشان
- ۵۷ ۴-۴-۴- نظر مفصلین و دلیل آنها
- ۵۸ ۴-۵- شمول و عدم شمول قاعده نسبت به اعضای فرد و زوج
- ۵۸ ۴-۵-۱- دیدگاه امامیه در مورد شمول و عدم شمول قاعده

- ۶۰ ۴-۶ مقدار دیه اعضاء در ماه های حرام و غیر حرام.
- ۶۰ ۴-۶-۱ پاسخ اجمالی.
- ۶۰ ۴-۶-۲ مستند و مبنای تغلیظ دیه.
- ۶۱ ۴-۶-۳ فلسفه تغلیظ دیه در ماه های حرام.
- ۶۲ نتیجه گیری

فصل پنجم: انواع زیان و خسارات مازاد بر دیه

- ۶۳ مقدمه.
- ۶۳ ۵-۱ انواع زیان مازاد بر دیه.
- ۶۳ ۵-۱-۱ زیان های مالی.
- ۶۳ ۵-۱-۲ زیان های بدنی.
- ۶۴ ۵-۱-۳ زیان های معنوی.
- ۶۴ ۵-۲ شرایط مطالبه زیان های مازاد بر دیه.
- ۶۴ ۵-۳ مبانی نظری موافقان و مخالفان.
- ۶۵ ۵-۳-۱ دلایل مخالفان مطالبه خسارات مازاد بر دیه.
- ۶۶ ۵-۴ مستندات فقهی و حقوقی عدم جواز مطالبه خسارت مازاد بر دیه.
- ۶۶ الف - مستندات فقهی.
- ۶۷ ۵-۴-۱ ماهیت دیه.
- ۶۷ ۵-۴-۲ سکوت در مقام بیان.
- ۶۹ ۵-۴-۳ مقطوع بودن دیه.

۶۹ ۵-۵ مستندات حقوقی
۷۰ ۱-۵-۵ نسخ قانون مسئولیت مدنی
۷۱ ۲-۵-۵ اعتبار امر مختوم شده
۷۱ ۶-۵ دلایل موافقان مطالبه خسارات مازاد بر دیه
۷۲ ۱-۶-۵ فقهای طرفدار مطالبه خسارات مازاد بر دیه
۷۲ ۷-۵ وحدت ضمان دیه و سایر زیان های وارده
۷۳ ۸-۵ حقوقدانان طرفدار مطالبه خسارات مازاد بر دیه
۷۴ ۹-۵ استدلال فقها و حقوقدانان
۷۴ ۱-۹-۵ مستندات فقهی
۷۴ ۲-۹-۵ دلیل از روایات
۷۸ ۱۰-۵ دلایل و مستندات قانونی
۷۸ ۱-۱۰-۵ قانون مسئولیت مدنی
۷۸ ۲-۱۰-۵ قانون آئین دادرسی دادگاه های عمومی و انقلاب (در امور کیفری، ۱۳۷۸)
۷۹ ۳-۱۰-۵ رویه قضایی مؤید نظر موافقان خسارات مازاد بر دیه

نتیجه گیری و پیشنهادات

۸۰ نتیجه گیری
۸۳ پیشنهادات
۸۴ منابع فارسی
۸۷ منابع عربی

۹۰ فهرست مقالات
۹۲ چکیده انگلیسی
۹۳ عنوان انگلیسی پایان نامه

چکیده

در رساله حاضر در ابتدا به بررسی ماهیت دیه پرداخته ایم که دارای ماهیتی مستقل می باشد و سپس به این نکته اشاره کردیم که با توجه به اینکه ارزش انسان به انسانیت اوست و نائل شدن وی به مراتب والای قرب الهی است، بنابراین نصف بودن دیه زن نسبت به مرد به منزله پائین تر بودن ارزش و منزلت زن نیست و تمام احکام اسلام بر پایه مصالح و مفاسد خاص استوار است.

در ادامه این رساله به مبنای محاسبه دیه در اسلام پرداختیم که بر اساس صد شتر می باشد و هر ساله محاسبه دیه از سوی قوه قضائیه بر همین مبنا صورت می پذیرد. در قسمت دیگری از این رساله در مورد دیه اعضای زوج و فرد بدن و تغلیظ دیه اعضا در ماه های حرام بحث شده است. و در قسمت آخر مبانی نظری مخالفان خسارات مازاد بر دیه را مورد نقد قرار داده ایم که دلایل این گروه عبارتند از:

۱- ماهیت دیه ۲- سکوت در مقام بیان ۳- اعتبار امرمختومه

و در نهایت با رد دلایل مخالفین، دلایل جواز مطالبه خسارات مازاد بر دیه را مورد بررسی قرار داده ایم و به این نتیجه گیری رسیده ایم که این خسارات قابل مطالبه می باشد. دلایل مزبور عبارتند از:

۱- روایات ۲- قاعده لاضرر ۳- قاعده نفی حرج ۴- قاعده تسبیب ۵- بنای عقلا

کلید واژه ها: خسارات مازاد بر دیه، دیه، ماهیت دیه، تصنیف دیه، تغلیظ دیه، منافع، ارش

مقدمه

دیه یکی از مهمترین احکام و موضوعات بحث برانگیز در فقه و حقوق اسلامی است که از جنبه های گوناگون، مورد توجه صاحب نظران، فقیهان، مفسران و حقوقدانان اسلامی قرار گرفته است. جنبه هایی همچون کیفیت تشریح دیه (تأسیسی یا امضایی)، مابه ازاء و اجناس دیه و اینکه تعیینی اند و یا تخییری، نقش خطایی یا عمدی بودن جنایت در مقدار دیه، ایام موجب تغلیظ دیه، دیه زن، رد فاضل دیه مرد، و فلسفه و حکمت تنصیف دیه زن. دیه به عنوان یکی از نهادهای مورد پذیرش اسلام از لحاظ حقوقی و بر اساس نظر فقها دارای ماهیت مجازاتی و ماهیت جبرانی است. موضوع این مقاله، به رسیدن به مفهوم و ماهیت دیه از منظر فقه و حقوق اسلامی بطور تطبیقی و بیان قول درست تر در این باره است. آشکار است که این بحث، علاوه بر نتیجه علمی، دارای ثمره عملی و اجرایی نیز است، برای این که اگر ماهیت دیه را صرفاً جبرانی بدانیم، آثاری جز پرداختن دین بر آن مترتب نیست، اما اگر ماهیت دیه راجزایی یا توامان جزایی و جبرانی بدانیم نتیجه بسیار متفاوت خواهد بود، چه از حیث رسیدگی قضایی و اعمال آیین دادرسی و چه از حیث اجرای حکم و آثار مترتب بر آن.

بررسی این موارد، علاوه بر آثار متفاوتی که بر قبول هر نظریه مترتب می شود، روشن شدن مسائل علمی دیگری، از جمله جواز یا عدم جواز اخذ خسارت مازاد بر دیه را در پی دارد که خود مطمح نظر و محل مناقشه ی بسیاری از صاحب نظران بوده است.

بررسی ابعاد فقهی و حقوقی تصنیف دیه زن نسبت به مرد امروزه یکی از سئوالات بحث برانگیز می باشد که در این گفتار سعی شده است به بیان توجیه این مسائل پرداخته شود.

در این گفتار بررسی موضوعیت و یا عدم موضوعیت امور ششگانه مبالغ دیه و نیز دیه اعضای زوج و فرد بدن نیز مورد واکاوی قرار گرفته شده است.

اهداف پژوهش

تبیین و حصول به مفهوم فقهی و حقوقی دیه و مسائل مرتبط با آن

پیشینه پژوهش

۱- میرمدرس، سیدموسی، مفهوم و ماهیت دیه از منظر فقه و حقوق اسلامی، مجله کاوشی نو در فقه، شماره ۷۷، پاییز

و زمستان ۱۳۹۲

۲- علائیان، زهره، بررسی فقهی و حقوقی خسارات مازاد بر دیه، پایان نامه کارشناسی ارشد فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.

۳- حاجی ده آبادی، احمد، بررسی فقهی، حقوقی فاضل دیه و احکام آن، مجله حقوق تطبیقی، شماره ۱۰۷، بهار و تابستان ۱۳۹۶

۴- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، دارالکتب العربی، بیروت، ۱۴۰۰ قمری

۵- حلی، نجم الدین جعفر بن حسن (محقق اول)، شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، موسسه اسمائیلیان، قم، ۱۴۰۸ ق

۶- حلی نجم الدین جعفر بن حسن (محقق اول) المختصر النافع فی فقه الامامیه، موسسه المطبوعات الدینییه، قم، ۱۴۱۸

خلاصه مراحل روش تحقیق

در تحقیق حاضر بعد از جمع آوری اطلاعات به طریق کتابخانه ای با تجزیه و تحلیل داده ها، نتیجه گیری لازم را انجام می دهیم، در نتیجه باید روش تحقیق را روش توصیفی-تحلیلی نامید.

سؤال پژوهش

۱- آیا میزان دیه ی نفس نسبت به افراد مختلف (زن و مرد) متفاوت است؟

۲- مبنای محاسبه دیه چگونه است؟

۳- دیه اعضای زوج و فرد بدن چگونه محاسبه می شود؟

۴- انواع زیان و شرایط مطالبه خسارات مازاد بر دیه چگونه است؟

فرضیات پژوهش

۱- میزان دیه نفس نسبت به افراد (زن و مرد) متفاوت است.

۲- مبنای محاسبه دیه در اسلام ۱۰۰ شتر است و نرخ دیه در هر سال از جانب قوه قضائیه تعیین می شود.

۳- دیه اعضای زوج و فرد بدن با هم تفاوت دارد.

۴- محاکم می توانند به جبران خسارات مازاد بر دیه حکم کنند.

شرایط مطالبه خسارات مازاد بر دیه عبارتند از:

الف - تحقق ضرر ب - تحقق فعل زیان بار ج- رابطه سببیت بین تحقق ضرر و فعل زیانبار

بیان مسئله

با توجه به اینکه حفظ تمامیت جسمانی انسان از دیرباز مورد توجه بشر بوده و همواره بر آن تأکید شده است، از این رو در برابر تجاوز به حریم جسمانی، افراد واکنش جدی از خود نشان می دهند و به فراخور امکانات و فهم خویش می کوشند خونی به ناحق ریخته نشود و اگر شد با ساز و کاری مناسب جبران گردد.

بنابراین قصاص و تاوان (دیه) به عنوان روش مورد استفاده در این واکنش از دیرباز مطرح بوده و نزد تمام ادیان یکی از موارد ضروری بشمار می رود. دین اسلام که به عنوان آخرین و کامل ترین ادیان از سوی خداوند برای هدایت بشر و ایجاد زندگی مطلوب توأم با آرامش، امنیت و عدالت فرستاده شده به این امر مهم توجه کرده و بر آن تأکید نموده است. این دین خون انسان را محترم شمرده و از تجاوز به شدت منع می کند. چنانکه در قرآن در موارد متعدد از قتل و خونریزی بر حذر داشته و با متجاوزان به حریم جسمانی برخورد قاطعانه ای کرده است. به طوری که، در موارد قتل عمد، بر حسب مورد، قصاص یا دیه، در موارد قتل شبه عمد و خطا و قطع اعضاء و از بین بردن منافع و ایحاد جراحات، دیه یا ارش یا حکومت را پیش بینی کرده است.

در برخی از موارد، مثلاً در جرایم غیر عمدی (اعم از شبه عمد یا خطای محض) یا در جرایم غیر عمدی که به دلایلی مثل عدم امکان رعایت مماثله، امکان قصاص در آن ها وجود ندارد، دیه واکنش اصلی است. در حالی که در جنایات عمدی، که امکان قصاص در آن ها است، واکنش بدلی و جایگزین است و مقصود از آن (دیه) جلوگیری و منع ارتکاب جنایت و حمایت از جان مردم است.

در فقه اسلامی نیز بر اساس آیات قرآن، روایات و اجتهادهای فقهاء، باب مفصل و دقیقی در باره دیات و شرایط اختصاصی آن به مجنی علیه یا اولیای مقتول و انواع آن آمده است که در این زمینه، فقهاء در اکثر موارد با هم موافق اند. اگرچه اختلاف هایی در این باره وجود دارد.

البته همان گونه که گرفتن دیه حق اولیای مقتول است، آنان حق دارند تمام یا قسمتی از دیه را ببخشند، چون خداوند متعال آن را حق بنده و به عنوان سر و سامان دهنده ی روابط انسانی قرار داده است تا کینه و دشمنی، آن

روابط را تهدید نکند و اگر صاحب حق از حق خویش بگذرد، به گفته‌ی قرآن بهتر است. البته این مسأله نسبت به قبل از اسلام متفاوت است. به طوری که، مثلاً اعراب جاهلی نظام پرداخت دیات را برای پایان بخشیدن به انتقام و منازعات خونی و جبران خسران وارده (تا حدودی) و عدم توسل به زور برای جلوگیری از جنگ و خرابی‌های حاصل از آن اعتبار بخشیدند. اما، مقدار دیه بر حسب درجات قبایل، شأن و منزلت مقتول متفاوت بود.

دیه‌ی امرا و بزرگان به هزار شتر می‌رسید. دیه‌ی زن نصف مرد بود و اسلام نیز همان شتر را امضاء کرد. اما، برخی این «تأسیس» را تخفیفی از جانب خداوند دانسته و اظهار کرده‌اند که تنها حکمی که برای پیروان دین یهود آمده بود، قصاص بود و آنچه در انجیل آمده بود، تنها دیه بود. به علاوه، همان گونه که دیدگاه غالب جاهلیت اصرار بر قصاص و شستن خون با خون بود. همان گونه که مثل معروف اعراب جاهلی نشان می‌دهد: «القتل انفی للقتل» یا «النار و لا تترك الثار». اما، متأسفانه گاه جلوه‌هایی از این تفکر در میان مردم این دوران نیز مشاهده می‌شود.

نظام دیات یکی از احکام «امضایی» اسلام است و قرآن مجید قصاص و دیه را در کنار هم پیش‌بینی کرده است و همان گونه که خداوند می‌فرماید: «ذالک تخفیف من ربکم و رحمہ»^۱ که منظور از آن این است پیش‌بینی امکان عفو جانی و تبدیل قصاص به دیه در اسلام در واقع تخفیفی است نسبت به آنچه که در میان بنی‌اسرائیل در مورد تغییر ناپذیر بودن حکم قصاص وجود داشته است. اما، اسلام با شروط و قیود زیادی حدود، مسائل و احکام مربوط به دیه را تعیین کرده است. از طرف دیگر، موارد تعلق دیه را با دقت معین کرده و حتی در قتل و جرح عمد نیز افراد را به عفو و بخشش تشویق نموده است. در قتل و جرح شبه‌عمد و خطای محض نیز باید دیه‌ای پرداخت شود. مدت پرداخت، مسئول پرداخت و دیگر مسائل آن را بیان و تبعیضات و نابرابری‌ها را حذف کرده است و فقط در مواردی خاص مانند اختلاف بر حسب جنس، یا دین و عقیده، به خاطر مصالح اجتماعی تفاوت در دیه را پذیرفته است.

البته علمای اسلامی در این باره بحث کرده‌اند و بسیار عالمانه مبحث دیات را به وضوح مشخص کرده‌اند. اما، تدوین و جمع‌آوری نظرات آن‌ها به شیوه‌ی منظم و دقیق که بیانگر دیدگاه واقعی آنان است و مهم‌تر از آن، بهره‌مندی و آگاهی جامعه‌ی اسلامی در عمل به آن، و استعلای مبانی جامعه بر پایه‌ی رهنمودهای شریعت الهی و ظرفیت گسترده‌ی فقه اسلامی است، امید است که مثمر ثمر واقع شود.

همان گونه که بیان شد در فقه اسلامی بر اساس آیات، روایات، و اجتهادهای فقهاء و با توجه به استنباط‌های متفاوتی که فقهاء از نصوص دارند، باب مفصل و دقیقی در باره‌ی دیه و شرایط پرداخت آن به مجنی‌علیه یا اولیای دم و شرایط و اسباب وجوب آن و مقدار و مستحقین آن، آمده است. البته در این خصوص نیز مانند سایر ابواب

و مباحث فقهی اختلاف‌های نسبتاً قابل ملاحظه‌ای بین فقهاء مانند تفاوت دیه با توجه به مجنی علیه مثلاً دیه مسلمان با غیر مسلمان و مرد یا زن و بعضی از منافع و اعضاء وجود دارد که ناشی از اختلاف در مبانی فقهی و اصولی در مذاهب اسلامی است. این در حالی است که پیوسته انسان در گذر زمان چه قبل از اسلام و به بعد از آن در مورد دیه بحث و نظرهای متفاوتی داشته و تغییراتی نیز در این باره ایجاد شده است. دین اسلام نیز چنان ارزش و جایگاه والایی را برای انسان قایل است که هیچ چیز - حتی کعبه - نمی‌تواند با او برابری کند. به همین جهت در قرآن آمده است:

«و من اجل ذالك كتبنا على بني اسرائيل انه من قتل نفساً بغير نفسٍ او فسادٍ في الارض فكانما قتل الناس جميعاً من احيائها فكانما احياء الناس جميعاً» (مائده، آیه ۳۲).

«بدین سبب بر بنی اسرائیل چنین حکم نمودیم که هر کس نفسی را بدون حق قصاص یا بی آنکه فسادی در روی زمین کند به قتل برساند، مثل آن باشد که همه‌ی مردم را کشته و هر کس نفسی را حیات بخشد مثل آن است که همه‌ی مردم را حیات بخشد.»

از این آیه استفاده می‌شود که کشتن انسان جرم بزرگی است که جز با کشتن مجرم برطرف نمی‌شود و با این وصف شریعت مقدس اسلام بر پرداخت دیه توصیه کرده است تا از این طریق درهای رحمت و محبت گشوده شود. بنا بر این، دیه نوعی عفو و رحمت را در پی دارد همان‌گونه که قصاص عدالت را در پی دارد. لذا اسلام همه‌ی این موارد را رعایت کرده و حتی در این باره، اصل انسانیت را بر اسلامیت مقدم ساخته است. به طوری که، در کنار مسلمانان، حتی برای اقلیت‌ها احکامی را وضع نموده است که بتوانند به راحتی و امنیت در کنار هم زندگی کنند. نکته‌ی دیگر این است که، با توجه به این که تن ابزاری بیش نیست و فرقی نمی‌کند در پیکر چه کسی جلوه نماید، امر مهم این است که دیه‌ی تن مشترک بوده و ارزیابی آن، متعلق به جان آدمی است و بس. اما، با توجه به این که جان انسان‌ها قابل ارزش‌گذاری نیست، لیکن متناسب با شأن و منزلت انسان‌ها هر ساله در قوانین وضعی جهان میزان آن مورد تعیین حکومت قرار می‌گیرد. همچنین با توجه به نو اندیشی فقهی - حقوقی و تغییر موقعیت زنان و ارتقای مطالبات آنان، به ضمیمه‌ی تمایلات ناشی از جهانی شدن هنجارهای حقوقی، نظر اکثریت که تفاوت دیه‌ی اقلیت با مسلمانان و زن با مرد و همچنین تفاوت در بعضی از اعضاء و منافع است را با چالش کم و بیش جدی مواجه ساخته است و در این باره انتقادهایی صورت گرفته و حتی امروزه در قانون بعضی

از کشورهای اسلامی برای اقلیت‌ها دیه‌ی برابر با مسلمانان مقرر شده است و انتقادهایی در مورد تفاوت دیه‌ی مرد با زن شده است.

بعضی از علمای مدافع این رویکرد، بر این باورند که تعیین دیه به مقدار مشخص از سوی پیامبر (ص) به فرض پذیرش صحّت اسناد و احادیث، یک حکم حکومتی مقطعی، و تابع شرایط و اوضاع و احوال و مقتضیات زمان است نه یک حکم ثابت لایتغیر و همیشگی اسلامی. حکم قطعی و دائمی همان حکم مطلق قرآن کریم است مبنی بر پرداخت دیه به خانواده‌ی مقتول. به علاوه، دیه مقدار مالی است که به مناسبت از دست رفتن یک فرد به خانواده‌ی او پرداخت می‌شود و برای جبران خسارت ناشی از فقدان یک انسان است. پیامبر اکرم (ص) نیز در زمان خود، با توجه به مقتضیات زمان و وضع محیط و موقعیت اجتماعی جامعه‌ی خویش و عرف رایج، دیه را تعیین می‌کرد.

به هر حال با توجه به این انتقادات، اگرچه در بعضی از مذاهب اربعه و همچنین نظر بعضی از علمای متقدم و متأخر هم نظراتی مشابه با این نظرات منتقدین دیده می‌شود. احساس این ضرورت اجتماعی و توجه به ظرفیت گسترده‌ی فقه و به‌ویژه فقه تطبیقی در دنیای کنونی بسیار راهگشا و مؤثر خواهد بود. با آن که اختلاف نظر با فقه و فقهات قرین است و دوری از آن اجتناب‌ناپذیر است. اما، تکیه کردن به یک دیدگاه مذهبی خاص برای پاسخگویی به مبحث دیات - که پیچیدگی خاص خود را دارد - و عدم استفاده از نظریات دیگر فقیهان مذاهب اربعه که سرچشمه‌ی واحدی دارند، پاسخ‌دهی به مردم را مشکل می‌کند و آنان را دچار سردرگمی می‌کند. نباید از این نکته غافل شد که خداوند در شریعت تساهل و آسانگیری و رحمت را برای انسان در نظر گرفته و فرموده است:

«یرید الله بکم الیسر و لا یرید بکم العسر» (بقره، آیه ۱۸۵).

خداوند آسایش شما را می‌خواهد و خواهان زحمت شما نیست.

این رویکرد در حال حاضر مورد توجه قرار گرفته است و بخش مهمی از مطالعات فقهی را به خود اختصاص داده است. از این رو، تحقیقی جامع در این رابطه ضروری به نظر می‌رسد.

۱-۱- تعریف دیه

۱-۱-۱- تعریف دیه از نظر لغوی

دیه در اصل (ودی) بوده که واو آن به (ه) بدل گشته و در آخر کلمه آمده و آن را از «واوی» گرفته اند که به معنی دره و کرانه کوه است. مجرای بزرگ آب را نیز وادی گویند و شاید علت تسمیه دیه (خون بها) آن باشد که آن را در مقابل ریختن و جاری شدن خون می پردازند (ودی الشیء = جاری شد آن چیز) دیه مثل عده در اصل مصدر است! (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۱۲۱).

۱-۱-۲- تعریف دیه از نظر اصطلاحی

در تعریف دیه گفته شده است دیه مالی است که با انجام جنایت بر انسان آزاد و حر در نفس و کمتر از آن لازم می شود. خواه مقدر باشد یا نه، که به صورت ارش تعیین می شود. «هی المال الواجب بالجناية علی الحر فی النفس او مادونها سواء کان مقدار اولاً» (خمینی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۳۴۸).

۱-۲- تاریخچه دیه

مطالعات تاریخی نشان می دهد که از نخستین مراحل پیدایش حیات اجتماعی انسان خسارت های جسمی و جانی و نحوه جبران آن مورد عنایت قرار می گرفته است. در آغاز واکنش آدمی در برابر جنایت هایی که بر جان، یا عضو او یا کسان و بستگان وی وارد می آمد تنها به صورت انتقام فردی یا کشتارهای جمعی ظاهر میشد. این واکنش تا پیش از آشنایی بشر با مفهوم مبادله در ساده ترین حالت ممکن حاکم بود، با آشنا شدن بشر با این مفهوم و پیدایش مبادله و داد و ستد در ساده ترین اشکال خود نظام مجازات تحولی اساسی یافته و بشر با شکل نوتری از مجازات روبرو گردید. (ادریس، ۱۹۸۶ق، ص ۳۷).

مجرم و خویشان او که از انتقام و مقابله به مثل مجنی علیه یا کسان او بیمناک بودند برای فرار از انتقام، اموال و هدایای ارزشمندی را به ایشان تملیک می نمودند و بدین ترتیب آن ها را از انتقام و کشتار باز می داشتند. البته جلب خشنودی مجنی علیه با خویشان او تنها در پرداخت اموال و هدایا منحصر نمیشد بلکه اشتغال دائمی مجرم به کار نزد اولیای دم، اجبار به قرار دادن خواهر یا دختر خویش در قبالة نکاح مجنی علیه (یا اولیا دم او) و گاهی صرف اظهار پشیمانی و ندامت از دیگر راه های بازدارنده از انتقام و مقابله به مثل بشمار می رفت. (میرسعیدی، ۱۳۷۲، ص ۱۶).

گفتنی است که در این مرحله از تاریخ، عدول از انتقام و پذیرفتن نظام خون بها از یک جهت ضروری و اجتناب ناپذیر هم می نمود. جوامع بدوی نیاز اکید به نیروی انسانی داشتند تا بتوانند در برابر تجاوز دیگران از خود دفاع کنند.

همچنین در برطرف کردن نیازهای حیاتی خود به نیروی بدنی افراد در شکارهای جمعی و کشاورزی احتیاج مبرم احساس می کردند. اما دو عامل به نوبه خود در تحول نظام مجازات و جایگزینی نظام خونبها بجای انتقام نقش اساسی ایفا نمود. (همان منبع)

۱-۲-۱- مراحل تکوینی دیه

دیه قبل از اینکه به تأیید شریعت مقدس اسلام برسد دو مرحله را پشت سر گذاشته و بصورت متکامل تری وارد دین مبین اسلام گشته است که مراحل آن از قرار ذیل می باشند:

۱-۲-۱- مرحله اختیاری دیه

رفتن به سوی دیه و پناه بردن به آن در آغاز برای هر دو طرف نزاع (جانی و مجنی علیه) اختیاری بود و مجنی علیه و خانواده او می توانستند دیه را که از طرف جانی به آنان پیشنهاد شده است نپذیرند و خونخواهی را برگزینند. چنانکه هرگاه به توانایی و نیرومندی خود اطمینان داشتند به عادت دیرینه خود که خونخواهی و انتقام بود روی می آوردند و دایره جنگ را بر می افروختند. (ادریس، ۱۹۸۶، ص ۵۰).

ولی جوامع ابتدایی در بیشتر موارد دیه گرفتن را بر انتقام جویی ترجیح می دادند، زیرا انتقام باعث میشد برای کمترین و بی اهمیت ترین چیزها مدت ها در میان آنها جنگ شعله ور گردد و از اینرو رئیس هر قبیله افراد خود را برای پذیرش دیه به جای جنگ افروزی توجیه و قانع می کرد. هنگامی که مجنی علیه و خانواده او دیه پیشنهادی از طرف جانی را نمی پذیرفتند یا جانی زیربار دیه ای که از او خواسته بودند نمی رفت، وضع به حال نخست برمی گشت و جز انتقام جویی راه دیگری نبود و در این حالت این قدرت و نیرومندی بود که کار را سر انجام فیصله می داد و لاجرم از میان دو طرف متنازع آنکه قوی تر بود برنده می شد. (ادریس، ۱۹۸۶، ص ۵۰).

۱-۲-۳- مرحله اجباری دیه

گرفتن دیه برای حل و فصل منازعه در همه حالات نزد جوامع ابتدایی مطلوب نبوده بویژه نزد قبایل عرب، زیرا، از نظر این جوامع دیه گرفتن نشانه ضعف و ناتوانی قبیله مجنی علیه در برابر قبایل جانی بود. (همان منبع)